

SZENTELEKY KORNÉL, A HÉT ÍRÓJA

B O R I I M R E

A fiatal Szenteleky Kornél, *A Hét* kritikusa, 1917-ben impresszionista kritikus. Van könyv, amely valóban csak alkalom a számára, hogy egy hasonlatban asszociációs készségét, képzelete pompázó „tudását” bemutassa. Finomkodó, amikor hasonlítani akar: Herczeg Ferenc novellái a *Tűz a pusztán* című kötetben „olyanok, mint jónevű, diszkrét, drága ékszerész készítményei: színükre, alakjukra bár különböznek, egyikük antik melltű, másik idegen drágakő modern foglalásban, az üvegszekrényből a smaragd bús zöldje, a rubin mély bíbora, az ametiszt ábrándos violája puhán csillan elő”, az írónak „előkelő” jegyét viselik magukon. Közöttük pedig vannak olyanok, amelyekből „szokatlan lírai lágyág árad ki”, s olvasva ezeket „mintha meghitt, meleg szobácskába pillantottunk volna be, melynek ajtaja eddig titokzatosan zárva maradt”. Amikor elutasító a véleménye, akkor sem tagadja meg a jelzőkben gyönyörködő, benyomásokra hagyatkozó temperamentumát – a rossz írónak (Gáspárné Dávid Margit *Liselotte* című „biedermeier” regényéről beszél) a szavai idegenek, mondatai színtelenek, fejezetei fakók, epizódjai soványak és sótalanok, a történet pedig szegényes és lélek nélküli. A rossz könyv írója is, mint amilyen Vándor Iván (Várady Ilona) megkapja a „szeszélyes és nyugtalan lelkű poéta” jelzőt, írása pedig a „színes kommentár” minősítést. A rokonszenvező pedig már-már egzaltált a jelzők és hasonlatok feltalálásában: Fodor László első könyvének novellái „érzelmek, vágyak, kába álmodozások tarka, bánatos románcai”, „puha báj, tiszta, üde romanticizmus csillan fel a történetek puha ölében mint komor hegyek között kéklő, szelíd tengerszem”. Dicséri e novellák lírájának változatosságát, stílusának pedig forróságát és frissességét. De dicséri az irodalmi lexikonban sem feltalálható Erdődy Elek „modern, újítgató egyéniségét”, hősről, a kihűlt organistáról azt írja, hogy „fagyottan, tarlott, fonnyadt vágyakkal áll a tavaszban, a buja csókéletben, mint kiszáradt jegyene izzó, fülledt májusvégi éjszakában”. De hogy kritikusai választásai nem véletlenek, azt a Surányi Miklós és Török Gyula könyveiről frott kritikái mutatják, miközben az a szempont ebben a választásban, hogy a bírált mű előbb

A Hétfen, illetve a Táltos Kiadónál jelent meg. Kifogyhatatlan Surányi Miklós dicséretében. *A szent hegy* című regényét, mint írja, a „tökéletességet ámuló ijedelemmel” olvassa: „Merész, szilárd, de karcsú megvázolás, hű és lelkiismeretes részletezés, eleven emberi meg tömeglélektan, grandiózus drámai erő, előkelő tárgyilagosság, újraélesztett, friss történelmi levegő, izzó, testies dekorativitás, nyugodt, szívárványos írásművészet találkozik össze szédítő, hatalmas harmóniában.”

Amikor pedig Tabéry Géza *Át a Golgothán* című regényét ismerteti, arról beszél, hogy kellett már a magyar háborús regény „rakétatűz, lelkesedés, gyűlölködés nélkül” megírva, hiszen 1914 tarka, zavaros indulatai leüledtek, elnémultak, meghaltak, következőleg megérték a megírásra. Ebből a Tabéry-kritikából értjük meg a *Kesergő szerelem* példányainak későbbi datálását, az „írtam 1914 távoli tavaszán”-t, mert kritikájában olvassuk: „1914-hez már nyugodtan, hűvös kézzel nyúlhatunk, hiszen olybá tűnik ez az évszám, mint szenge ifjúságunkban elsüppedt dátum, mint letűnt messzeségben gubbasztó határkő, melyet már nem nézünk izgalomtól elborult szemmel, hanem higgadtan, szelíd fáradtsággal és fölényvel”.

Amikor Török Gyula regényeit, *A porban*, majd *A zöldköves gyűrű* címűt olvassa és *A Hétfen* kritikát ír róluk, egészen szubjektív lehet a regény hangulatvilágának interpretációjában – a Török Gyula regényének faluképe előképe Szenteleky majdani faluélményének, a porélménynek, a főhős értelmezésében pedig mintha a maga kisregényének Lengváryára gondolt volna: „A lomha, álmos, önző alföldi falu a regény kerete, de egyúttal tragikus motívuma is. . . A por elnyeli a fáradt férfiút, akiben még izzik a vágy, a nagy, örök szerelem a Pesten hagyott egyetlen után. . . A képben kevés a külsőség, a díszítő elem: a falu önző, hortyogó lelkét látjuk, az emberek mohos koponyája, szűk látókörre, otromba, parasztos világnézete, bamba, vad vigyorgása jelenik meg előttünk.” Azután a hős cselekvésre képtelensége, az Oblomov- és Hamlet-analógia merül fel, s ismét a porról van szó, az elnyeléssel fenyegető bágyasztó, bénító porról.

A zöldköves gyűrűben (egy évvel később) a magyar vidéki élet rajzát méltányolja – azt a világot, amelyet „sohasem lehet megírni és elsíratni, mindig friss szépséget és fájdalmat találni az emlékezésben, amely a jelen sívár, zavaros, pénzzel és parvenüséggel fertőzött világában simogató, lélekemelő vigasztalás”. Amikor pedig a regényt bírálni akarja, akkor azt, hogy a mondanivaló súlya a regény vázát elnyomja, attól a hindu templomtól veszi a hasonlatát, amelyen a nehéz és súlyos ornamentika nyomja el a szerkezet vonalait. Végül gyászolja a „szomorú, derék ember hirtelen elköltözését”, akinek írásából „mélységes magyar elbúsulás érződött ki”, írásainak legfőbb érdeme pedig a „szomorú, szinte a kórosba hajló magyar lelkek meglevenítése és felidézése”.

Ha Szenteleky Kornél, *A Hét* kritikusa a hetilap és a Táltos Kiadó írói körének műveiről közli benyomásait fellépésének első évében, a következőkben feltűnik Kassák Lajos, Balázs Béla, Beöthy Zsolt, Szeckfű Gyula, majd Kaffka Margit, Krúdy Gyula, Tersánszky Józsi Jenő, valamint Barta Lajos neve is, a világirodalomból pedig Wedekindé, Flauberté és Ohneté.

Kassák esetében az *Egy szegény lélek megdicsőüléséről* és a *Misilló királysága* című regényéről közli alliterációkkal ékesített benyomásait: „Kassák. . . sűrű vérű, lüktető erővel értékes, súlyos írást alkot. . . Írásmodora megkapó, vakmerő és közvetlen, hasonlatai kínosak, érdesek, bátrak; tékozva tobzódik színekben, szavakban, villámszerű megjelenésekben.” Kassák regényéről pedig megállapította, hogy a „leírásokban, a megfigyelésekben kegyetlen, lúdbőrös naturalizmus válik úrrá, mely nyersvörös seb módjára szelíd undort és életkedvetlenséget fakaszt lelkünkben”. Egy mondatban jellemzi Kassák folyóiratát, a „*Ma* kusza, kába elindulását” említve, a futurizmusnál pedig inkoherenciáját tartja számon. 1919-ben már csak egészen rövidек könyvismertetői. Kaffka Margit posztumusz novellái kapcsán úgy látta, hogy az ő írásmódja „kényelmesebben terjeszkedik, nyújtózkodik a széles, szabad regényben, mint nemes, vad, végtelen rétségeken”, mint az elbeszélés műfajában. Krúdy Gyula műveiben Szenteleky szerint az „eltemetett azelőttök halottsápadt arca piroslik fel újra. . . egy boldog, kacagós Kánaán ezernyi emlékképe válik meleggé és ragyogóvá”. A Tersánszky J. Jenő és a Barta Lajos könyve már nem ihleti, Balázs Béláról és Lukács Györgyről szólva pedig megmutatta, mennyire kegyetlen tud lenni az impressziója. Visszautasította Balázs Béla témakeresésének „kellemetlen önérzetességét”, „önteltségének páváskodását” a *Kalandok és figurák* című könyvében, Lukács Györgynek pedig a Balázs Béla védelmében íródott könyvében nem leli fel, hogy „mit akar Lukács György tulajdonképpen”, mert „nehézkés, bágyasztó, émelyítő okoskodás cammog, támolyog végig” a könyvén, s mi több, a „magyartalan írásmódor egy világos, értelmes gondolatot sem vetít elő”!

A Wedekind- és Flaubert-reflexió a műélvezőt mutatják. Wedekind kapcsán impressziói ismét ragyognak: „Keserű filozófia ölelkezett a verssorok mögött a tiszta szemű poézissel, akárcsak csúf, csontos szatír, puha, fehér szűzzel.” Flaubert műve, a *Szent Antal megkísértése* ugyancsak jelzőt leelő kedvét ébresztgette: „Régi istenek, csábos asszonyok, pogány történelmek, döbbenetes világnézetek, sátáni szavak, bűnös beszédek, lázas borzalmak, fülledt paráznaságok, szörnyű szülöttek, örjögő indulatok – évezredek gondolatai és képzelgésői – csapongnak, kavarognak, száguldanak a jeles remete körül.”

A „széplélek” Szenteleky, ha úgy hozta sora, nem riadt vissza a kemény polémiától sem. 1918 októberében *A Hét* védőügyvédeként szólalt meg Andor József, az *Élet* szerkesztőjének Kiss József lapját támadó írásával kapcsolatban, azt mondva el az időközben meghalt Andor József koporsója fölött, „amit az élő és harcos publicistának” szánt. Andor József ugyanis cikksorozatban foglalkozott Irodalom és pornográfia címmel az *Életben* irodalmi jelenségekkel, azt állítva többek között, hogy *A Hét* „rést ütött a magyar irodalom tisztességbástyáján”, s mi több, „*A Hét* nyújtotta azt az idegen erotikumot, mely paráznasággá fajult, s a mai irodalomban felrikító pornográf hangok is tulajdonképpen *A Hét* tetszetősen felszolgált erotikumának következményei”. Erőteljesen vette védelmébe az irodalmi hetilapot, utasította vissza a pornográfia vádját, s valóban csodálkozva kérdezte: „*A Hét* írói közül ki ír, vagy ki írt

valaha is pornográfiát? Egyikük sem volt oly szabad szájú, mint Móricz Zsigmond, aki pedig az *Élet*ben kezdte el értékes munkásságát.” Szenteleky állítása természetesen korrekcióra szorul, hiszen Móricz Zsigmond valóban munkatársa volt az *Élet* első évfolyamainak 1908-tól, de gondolhatott a Harmatos rózsza *Élet*-beli kritikájára is, amelyet Andor József írt, s abban az is olvasható, hogy a regényben „a hús és vér érzékisége megtisztul a lelken keresztül és csak halk, finom pihegéssel hatol hozzánk”. Szenteleky Andorral szemben az irodalom megítélésének művészi szempontjait védte: „Az irodalom: művészet, következőleg csupán művészi szempontból nézhetjük és bírálhatjuk az irodalmat. Az irodalmat nem művészi szempontból nézni annyi, mint a folyadékot hossz mértékkel mérni, vagy az anatómiát zenével akarni elmondani.” A *Hét* megjelenésének idején ez volt az utolsó ellene intézett konzervatív támadás, és ennek éppen a fiatal Szenteleky volt a bajnoka!

A képzőművészeti kritikus éppen csak megmutatta magát a *Hér*ben. Kubinyi Sándor kiállítását nézte a legmegértőbben a Képirók és Képfaragók termekben, s ugyanott a névtelenségbe süllyedt Udvardy Géza képeit figyelte meg, de jegyzi a Szépművészeti Múzeum új szerzeményeiből és Ferenczy Károly és gyermekei műveiből rendezett kiállításokat is. Találó mondatokban jellemez olyan alkotásokat, mint Szinnyi Merse Pál *Pacsirtája*, amely szerinte „még ma is egyik legegységibb és leganarchikusabb művészi munkája” a mesternek, míg Ferenczy Károly *Márciusi estje* a „nagybányai iskola minden nagyvonalúságát, a természet visszaadásának minden heroikus lendületét” mutatja, s „ez a naturalisztikusan fáradt melankóliájú kép Ferenczy különös és hallgatólag piktúrájának legszebb szimbóluma és megnyilvánulása”. A jellemzés folytatása azt bizonyítja, hogy Szenteleky valóban képértő volt, de azt is, hogy Ferenczy Károly volt a nagy élménye, mert ezt írta: „Egész tiszta színei, finom művű felületei, a tavaszi est zománcos csillámlása kihívóan erős témáját kifejezőmódjának energiájával és anyagéreztetésének erejével egyik legszebb munkájává avatják.” Ez az a Ferenczy-mű, amelyet modern leírója, Németh Lajos „monumentális nyugalmat sugalló kompozíciójának” nevez!

A *Hét* tekintélyes, nagy múltú rovatának, a Krónikának Szenteleky Kornél főképpen 1918-ban volt a munkatársa. Alig van hónap, hogy egy-két írása ne jelent volna meg. Kedvére való volt ez az átmeneti, több műfaj határvidékén található forma, hiszen majd az 1920-as években is éppen ő életi a *Bácsme gyei Napló*ban. Lírai alaphang, krónikás időszerűség, publicisztikus könnyedség, szépírói ambíciók és pikturális tendenciák, kulturális érdeklődés mind megnyilvánulhat, mind helyet kaphat e formában s szeszélyes arányokban. Van, amikor esszéisztikus értekezést ír, van, amikor már-már elbeszélés az ő élménykrónikája, amely lehetne emlékkronika is, mint az első, az 1917. július 27-es keltezésű, amely a háború kitörésének a napjait idézi meg – stílus- és értelem-hátterét rajzolva meg a maga életének és korai írósága alkotásának, a *Kesergő szerelem*nek, ti. ezt is, az emlékezést is gyöngyvirággillat lengi be. Lírai följegyzés az Évfordulóra című krónikája tehát: „Lassan, lustán húzódnak a múltokat takaró ólomnehéz függönyök, mint súlyos kriptaföldek, és az elsöp-

pedt, elhantolt világ sápadt, mosolygós arca olyannak tűnik, mint ködös, gyermekkori álomkép.” Szimbolista-szeccszíós vágyakról beszélt, őszi utazásokról Párizsba vagy az óflamand városokba, tehát a szimbolisták fővárosaiba. De azon a bizonyos „lány szombatdelután” lezárultak az élet- és világ-sorompók: a vonatok a frontokra indultak. Nostalgiai üzennek a *Vergődő vágyak* címűben is, és abban is feldereng a *Kesergő szerelem* fináléja a szökés-motívum megszólaltatásával. „Lelkünkben pedig fájdalmasan fakulnak a távoli tájakért, idegen arcokért vonagló vágyak, s végül oly halványak, oly szépek lesznek, mint égbe szállott szeretőnk emléke. Ki lát még frissen vakító tenger nap sütést, ki emlékszik még narancsligetek illatára s a párizsi tejeskalácsok ízére? Kinek jut eszébe az a buja, busongó dal, amit a tengerparton hallott. . . málnavörös alkonyatkor?” A háború a meghatározó tényezője ezeknek a krónikáknak: már tíz napja nem érkezett levél a frontról (Szent Mihály-napi elégia), az egykori párbajhősök is megkomolyodtak a hírré, hogy a király betiltotta a párbajozást, az egykori gyerekes arcokon „felejtődött a galíciai és doberdói éjszakai vészes sötétje” (A múlt hőse). Az 1918. január 31-i krónikában a breszt-litovszki küszködést meg az angol miniszter „dölyfös békenyilatkozatát” emlegeti, miközben a rideg való képeit sorakoztatja fel, hogy e való ellenében az álom vonzó képeit hívja elő – a bálba készülődés csillogó és irodalmias részleteit: Anyegin unottságát, Ohnet „adósságtól roskatag arisztokratáit”, amint a bálban a „gyenge leányszag” felé indulnak, s idézi a dán filmekben látott társalgási modort. A vidéki élet képei is az emlék fényében látszanak:

„Zsíros disznótorok, maskarás vidéki farsangok jutnak eszedbe, jókedvű, kipirult fánkok sisteregnek a konyhában, ónszínű délelőttökön édesanyád rózsaszín selyemdominóját öltögeti a tüdőbeteg házivarrónő, a szobalány lázveres álarcban ijesztget este, bent az ebédlőben kacagós társaság, hurkaszag, szivarfüst, narancsillat, a sötét gyermekszobában átlüktet a recsegő hangon énekelt magyar nóta, a kövér táblabíróné sikongós nevetése meg a zongora duhaj csapkodása, és másnap füstös, kesernyés a szalon levegője, a zongora hangja oly rekedt, mint a meghült, rezes orrú kántoré.”

Levelet ír „egy riadt, csókos szomorú asszonyhoz” március 1-jén, akinek férje orosz hadifogságban, ő pedig a kacér szépségét árulja, és retteg, hogy mi lesz, ha a hadifogoly egyszer visszatér. A krónikás Szenteleky szinte minden feljegyzésben a háborút örökíti meg 1918-ban is – hadi híreket sorakoztat fel az élet szenzációinak ellenpontjaiként, és az emberek fásult szívvel vannak, mert a „vágy, az öröm, az aggódás, a jókedv kihalt a lelkükből” (Emlékezés egy halványodó tragédiára).

Azután fokozatosan Szenteleky figyelme a jelen eseményeiről mindinkább a múlt felé fordul, az 1914 nyaráig tartó időszakról beszél, a béke gyönyörűségéről, hogy perben álljon a négyéves szenvedésekkel, mint aki hátat fordít a „kínos, keserves politikai jelennek”, amely ott, 1914 nyarán kezdődött. 1918. július 26-án négy esztendőről, a „könny, a vér idejéről” ad diagnózist:

„Minden kisiklott alólunk, minden elsötétedett körülöttünk. Nincs már írás, nincs már kenetes szó, mely feltámasztaná hitünket, nincs holnapunk,

amelyben bízhatnánk. Esüllyedtünk, és szűkülve, könyörögve kiáltunk régi énünk, régi világunk után. Szeretet után. Gondtalan mosoly, puha örömök, szelíd boldogság, kurta önfeledtség után. Egy nyugodt, szürke nap után, melyre nem csöppennek piros foltok, egy gondolat után, melyet nem húznak a sárba az ólmos gondok. . .

Négy esztendő. . . és elvesztettük önmagunkat.” (Négy esztendő)

Majd hangja emelkedetté válik:

„Ó, fenséges, féktelen, fegyveres fenevad, meddig tart még átkozott – ó, ezerszer átkozott hatalmad? A jónak, a szépnek már egyetlen, erőtlen bimbója sem maradt meg lelkünkben. Régi, fonnyadt virágokat, elsüppedt kerteket keresünk a feneketlen, fekete pokolban, és elvesztett szereteteinkkel, elröp-pent szerény boldogságunkkal szeretnénk még csak egyszer találkozni. Jajongva tárjuk széjjel karunkat, és kérjük, követeljük az emberi életet.”

Barátait idézi meg az 1918. augusztus 2-i krónikájában:

„Ah, ti már nem gondolhattok mindenre, kedves jó barátok ott Galíciában, sáros faluk határában, a Piave medrében, a valjevói temetőben meg Szibéria jeges földjében mohosodó, jeltelen fakeresztek alatt.”

Beszél a népeket uszító szavak ellen a Költészet és orvostudomány című szövegében, krónikát ír a gyűlölködő tudomány témájára, megglossázza Le Bonnak, a neves francia pszichológusnak a háború tömeglélektanáról írott könyvét, amelyben a francia tudós a gall szellem felsőbbrendűségét bizonygatta a germán felett. Riadtan kérdezte: „lesz-e megint egy világ, amikor nyugodtan, szeplőtlen örömmel ülhetni fel a Párizsba vivő expresszre”. Szenteleky úgy látta, hogy az ő világában idegen már a szenvedélyesség. „Igaz – írta –, hogy 1914-ben mámoros kiáltások szelték át az utcát, a sajtót s itt-ott egy-egy tudományos cikkecskét, csakhamar azonban az első Kárpátokban elfagyott lábbal elfagyott a gyűlölködés vadvirága is, és most nem csak a tudományban, de más téren is oly közel gondoljuk az ellenséget, mintha szabadon állana előttünk az út Párizs vagy Velence felé. . .”

Az, hogy a világháború lángjainak rőt fényében emlékezik, meghatározza nosztalgiájának a jellegét és erejét is. Nyilván a szöveg szépségét és erőteljes-ségét nem befolyásolja, ha az olvasó arra gyanakszik, hogy az emlék egészen szubjektív, hogy az író a maga gyermek- és ifjúkorát idézi meg, és a zombori századforduló képei rajzolódnak ki anélkül természetesen, hogy életrajzi tényekként kellene felhasználni őket egy lehetséges Szenteleky-életrajzhoz. De úgy, ahogyan ő például *A múlt hőse* című krónikájában *A kesergő szerelem* párbajepizódjára utalt, a zombori gyerekkor elképzelésénél bátran átélhető, és helyi színeiben lehet gyönyörködni. A gyerekkori hűsvét látványát az eltűnt idő nyomában járó találta meg:

„A templom előtt tarka, rokolyás szoknyák, hejehujás színek, festett arcú bunyevác menyecskék kigyóznak, tolonganak, kavarognak, zsíros, fekete ruhás parasztok pipázgatnak, tereferélinek, és nagyokat pöknek a járdára, a sarkon gyerekek játszadoznak, krajcárt próbálnak a vörös tojásba ütni, délben

nagy sörözés van az Elefántban, a korzón tavaszi ruhák kiabálnak, kacérkodnak. . .” (Halott húsvétok)

Igen erőteljes az apa névnapi ünnepségét idéző Gesztenyevirágzás című krónikája (május 10-i dátummal) a gondtalan szépségek rajzolataival és hangulataival, Szenteleky csorduló lírájával. A névnapi köszöntő tüzetes leírása természetesen az autentikus és maradandó – a bőség, a jólét eltűnte felett sír a képzelet! Líra van egy másik májusi krónikájában is. Először itt fogalmazódnak meg a majdani Szenteleky lírai-nyelvi fordulatai, formálódnak érzésdarabjai: „Nem kérdezem meg magamat: hol vagyok? Lehet, hogy selymes búzaföld, illatos rét vagy sivár ugar van körülöttem. Amott bús fejű fák álldogálnak, erre valami töltés húzódik végig, ott iromba, értelmetlen árnyképek gubbasztanak, emitt kékes bágyadtsággal valami víz fénylik, mint fáradt, vak tüdő” (Notturmo).

Vagy:

„Kakas kukorékol valamilyen tanyán, az órház felől kutyaugatás panaszkodik bele az éjszakába, és otromba ólszag nyújtózkodik a levegőben, mint sáros, jóllakott disznó. . .”

Pompázatos a Hajókázás a múlt tengerén című krónikája egy 1914 júliusában tett hajóútról, amelyben itáliai vágyakozásai és ábrándjai szólnak meg egy élvező festő ecsetvonásai segítségével. „Sápadt, narancsvörös sóhaj” a hegyek mögött, a tenger pedig szürke, a parton „kankalinsárga ablakok”, az ég-bolton sirályokkal. Tobzódó jelzők, halmozott hasonlatok hullámain úszik Szenteleky emlékében a hajó a béke utolsó pillanatában, 1914 júliusában, hogy négy évvel később messzi, festői emlékként éljen csupán. Ilyen festői a gyerekkort idéző Őszi este is október 4-i keltezéssel, amely akár Csáth Géza Szombat este című novellájának párja is lehetne, csak Szenteleky írásában a festés van előtérben a pontos történet Csáth kedvelte formája ellenében:

„Az alsó konyhában szilvalekvárt főznek. Kiszököm a tornácra, és édes, fáradt, hűvös csókú illat zár karjaiba. A kert tarlott fái kékes párák függnek, mint vízbe cseppentett tej, az öreg gesztenyét csak sejteni lehet hosszú kertünk alján, a konyhából ferde, bágyadtsárga kék nyílnak ki a ködbe, és világos fénydarabokban pihennek meg a nyirkos földön. Olykor árnyékok imbolynak a fényben, és felhallatszik szemölcsös szakácsnők zsémbeskedése az incselkedő udvarossal.”

Hasonló rajzú a karácsonyi krónikája, hogy 1919 februárjában mintegy elégikus kérdéssel foglalja össze s próbálja megmenteni az „új élet” támadásától egy dialógusban, amely akár írói búcsúja is lehetne, tarsolyában a „redőtlen gyermekkor”, a „boldogan bús ifjúság” képeivel, a múlt „buja bűneit és sudár erényeit” őrző annyi más életszépséggel egyetemben. A megőrizni érdemes emlékek jegyzéke is ez az írása – az emlékezésnek *A Hét* krónikáiban követett formáját majd csak a háború után támasztja fel újra.

Hogy a világnak nemcsak a hangulatai foglalkoztatták, hanem a napi politika, a sorsokat befolyásoló történelem is érdekelte, néhány tárcája a tanúbizonysága. Aktivizálódott s mintegy „nemzeti” alapon radikalizálódott. Ami-

kor 1917. augusztus 17-én Szent István napjával kapcsolatos előzetesét írja *A Hérbé*, nemcsak a boldog békeidők ünnepeit sírja vissza – lelki szemei előtt életrészleteket felvonultatva festi a békét. Azután egy fordulattal 1917 történelmi valóságára fordítja tekintetét: „A gondtalanság, melynek ölében lomhán, ásítózva nyújtózkodtunk, oly hirtelen olvadt széjjel, mint sártócsába hulló hópehely. . .” – írta, s folytatta: „Az istvánnapi ünneplésről lehullott a mulatozás csillogó, ujjongó színei, mint hangos szavú délszaki virág szirmai a szélben, s csak komoly álmatag, tömjénfüstös fohások maradtak meg. Elmaradoztak a lampionos, nyári multságok, a szépségverseny, az ünnepi részegség, a műkedvelő-kabaré, a vad, perzselő tánc, izzadt leányarcok ragyogása, a keringő alatt elszavalt diákvallomás és az augusztusi pirkadásban belefúló ittas, muzsikás hejehuja.” Egy megszéppent országot látott a háború viharában, s hallotta, hogyan ropognak eresztékeiben az ország keretei, határai – még neve nincs annak, amit majd Trianonnak nevez a történelem, de már jelzi a tárcát író, „Podjebárd ivadékai” a „fenyőkoszorúzza megyék” tulajdonjogát emlegetik, s emlékeztet az angol miniszterelnök ígéretére, amit „kócos, vad balkáni népeknek” tett. Egy esztendővel később már idézheti a „seprős szemöldökű” francia tábornokot, aki kijelentette: „A magyarok elvesztették rokonszenvünket!” Gondolt nyilván Franchet d’Esperey tábornokra, akit a magyar történetírás „gőgös viselkedéséről, sértő megjegyzéseiről” jegyzett meg a Károlyi Mihállyal való találkozás során. Komor írása az 1918. november 15-ei keltezésű. A győztes Európa hátat fordított a magyaroknak, állapította meg: Angliában fedték már Széchenyi angломániáját, Amerikában és Olaszországban Kossuthot, aki „Garibaldi barátságával dicsekedhetett”. Most az ellenséges szláv népek gyűrűjében kell a „nagy ítélőszék elé kerülni”, de „sehol egy biztató tekintet, a védő helye üres, a tanúk között pedig csupa éhes, villogó tekintet, mely húsunkra, halálunkra vágyakozik”. Mintha Caraffa kora született volna újjá, a világ pedig „közönyös, mint fáradt kórus”, és „most, ennyi pör és vád között igazán nem fontos egy maroknyi nemzet holnapja, élete, békesége, boldogsága”, és sejtji-tudja, a „győzők igazságossága nem lesz azonos a mindennekelett álló, szent és hótiszta igazsággal”. 1919 első hónapjaiban pedig egyszerre két problémával is szembekerül. Januárban már sirathatta Erdélyt, a Tátrát meg a „lusta, nyájas déli városokat”, és bevallhatta tömény rezignációját a „hercegnő-polgártársnak”, visszautasítva a forradalmakat. „Bevallom azt is, hogy irtózom az utcasarkok ordítózó felhívásaitól, az emelygőssé vált tömörülésektől és kínosan rágódom át (magam) egy politikai vezércikkben, mint hajdanán Tacitus érthetetlen mondatain. Azt is bevallhatom, hogy nagyon és sajgón sajnálom, hogy most élek, ebben a csúf, tétova, akaratoskodó átmenetben, a nyomorúságok, bizonytalanságok és bűzös vadságok világában.” Önarcképét is belerajzolja ebbe a tárcájába: „Sajnálom minden ifjú lelket, minden zsenge, nyugtalan kezét, mely Byron vagy az Anyegin lapozgatása helyett buta fegyvereket tisztogat, vagy viharos-vörös kokárdákat tűz fel hetyke kalpagjára.” Érthető a menekülvágya is: „Bevallom, szeretnék futni vissza redőtlen, felhőtlen gyermekévekbe, egy öreg udvarház füstös, potrohos fa-

lai közé, hímes réteken szeretnék szaladni vidámzöld lepkehálómmal, a kis patak folyondáros hídján szeretnék átszökellni, és felrebbent madarak után szeretnék együgyű szavakat küldeni.” Az elvágyódás lírai hangjait vegyíti a történelmi események tragikus ridegségébe: „Mosolyok, messzeségek, mákonyos múltak, mulatós farsangok. . . elhagytak már engem, mint szegény szerelmem az aranyra éhes szeretők.” Holott, mint írta, „vészes meg siralmas dolog az utazás és a mámoros dáridók, mint elfagyott bazsarózsák, nem virítanak ki többé ebben az országban”. Lélekben nagyon messzire került 1919 januárjában a pesti élettől, a „jelen kaotikus történelmétől” amikor Boethius filozófiáját és Theokritosz bukolikus költeményeit emlegeti – nem függetlenül a szorongó lélek természetes menekülésvágyától.

A március 18-ai dátumot viselő Magyarok odaátra című tárcájában *A Hét Saison* rovatában Zombort festi az uralomváltás utáni hetekben. Minden megváltozott odahaza, hirdette ez az írása: „Csűf, ijedtségű napok vánszorgognak tova a múlt temetőjébe és a kisváros ájult, néma borzalommal nézi ezeket a rosszindulatú soha nem látott vendégeket.” A *Kesergő szerelem* sajtó alá rendezése közben írja ezt a szövegét is, akárcsak az előbb emlegetett, most mintegy annak Zombor-képéből táplálkozva festi a másik, ezt a még talán nem is ismert Zombort: „A kedélyes kisváros most dermedt, dideregve éli le életét. Az ablakokon lehunytt zsaluk, vagy csukott spaletták, a szobákban halk, fojtott beszéd, mintha halott lenne a házban.” Érthető, hogy a hazai képek között ott a családi házé is anyjával, a vén cseléddel, a rossz, letargikus hangulattal, amikor még a „kéményből félfénken kúszik ki a fehér füst” is. Lírai-lélektani érdekű tanulmány is ez a Szenteleky-tárca, a kisebbségivé lett emberek mentalitásának első, igazán korai rajzával, amelyben az látszik, hogy a zomboriak oly könnyen adják át magukat a „kőszá, rózsaszín, fellengzős híreknek”, tehát a visszaváltozás reményében és hitében élnek, hogy azután csatlódjanak, tudomásul véve, hogy nem történik semmi, az új állam uralma csorbítatlan immár. A magyarok „odaát” – írta Pesten Szenteleky – „már semmit se keresnek, semmit se várnak, semmit se sírnak vissza, a várások és vágyódások hervadt virágai elhantolják a városka szende mosolyát, csillogó derűjét, aransugáros napjait”. Komorak a tárca véghangjai is:

„Ismét csüggedt csend lesz, mint nyirkos sírboltban, ismét fanyar, ráncos napok kopognak reggel az elalélt házak ablakán, gyalázások, gyászok borzongatják meg a didergős lelkeket, fojtogatós felhők feküsznek a dermedt, búsarú városra. . . jó anyám borús homlokkal tekint a holnap elé, fájdalmas vigasztalanság zokog a kietlen éjszakában, mint eltévedt kisgyerek. . .”

A krónikákból látszanak kifejlődni Szenteleky Kornél novellisztikus írásai. Az Anya távozása című 1917-es írása jól mutatja ezt: az írói gondolkodásmene-
nete van kapcsolatban a novellaszerkesztővel: a jelenről esik előbb szó, majd a múlttól, az elbeszélésben több a hangulat s kevesebb az esemény, sok a líra, az epika pedig alig észlelhető. Elég egy szó, hogy az, „mint valami varázspálca, felélessze az emlékezet dermedt bokrait és virágait”. A haldokló anya ágya köré gyűlnek a gyermekek, az „anyám” szó varázsszava a család kis világának:

„Ó, hányszor mondtuk ki e szót gyermekkorunk napsütésében, titkos bánatunkban, lázforró éjszakáinkon, első távollétünkön, karácsony estéjén, névnapok hajnalán, házasetünk keserű perceiben, a beköszöntött öregedés itt-ott kibuggyanó érzélgősségével.” Felmerül az anya fiatal alakja, mikor ő volt a legszebb asszony a megyebálon, udvarlók vették körül, férjének egyszer még párbajra is ki kellett állnia érte. Megöregedtek a gyermekek is, vagy ahogyan Szenteleky kényes hasonlata mondja, „melletük is csak elsiklott az idő, mint karcus menyét a kerítés lécei között”, aztán meg „oly sivár minden, ami a jelenből kínálkozik”! Az anyjukat gyászolni készülők a „jelen jóleső kicsinységeiből felépült kellemes közérzésnek” adják át magukat, túteszik magukat az anyjuk haldoklásának, majd halálának tényén is, így már meg sem rendülnek, amikor bekövetkezik a halál pillanata. De ebben a novellában sem az elbeszélhető történet az igazán fontos, hanem a hangulatrajz, s ebben már magabiztosnak látszik az író, amit tárgyismerete, s mondjuk így: valóságismerete, a világ részleteiről a tudása tett jogossá, amibe nyilvánvalóan az ember természetének a megismerése is beletartozik, stílusigénye pedig a válogatós, a kecses, a szép hasonlatvilágot részesíti előnyben.

Két novellája szecessziósan újkori és szentimentális. A sátán a Nyulak szigetén című a test megkísértéséről szól – nem véletlenül írja 1919-ben rövid recenzióját Flaubert dekadens remekéről, a *Szent Antal megkísértéséről*, és Szenteleky is címként írhatta volna novellája fölé a *Szent Margit megkísértése* címet. A testiség üzent ebben a novellában, amely a kolostorban is odalopakszik az ájtatos lélekhez. Szecesszió van a magyar királylány szépségében: „Leányod olyan szende, mint a firenzei liliom, oly tiszta, mint sötét erdei mélyen fakadó csermely vize, s oly szép, mint a rózsavörös palástú, rozmaring illatú hajnal pünkösöd virágos havában.” Margit „sápadt sikoltása” repül ki a klastrom ablakán a Nyulak szigetének fái közé, s hal el az éjszakában.

„Irodalmi” novella az Asszonyjárás az esztergári kúriában című – a fiatal Ányos Pált kísértette meg benne a szerelem. A *Kesergő szerelem* Lengváry Alfrédjének rokona az Ovidiust olvasó, „szőke, álmatag” ifjú, aki képzelgéseiben leli örömét, de ismeri Mészáros Ignác Kartigámját, és barátkozik Barcsay Ábrahámmal. A korai novellák között ez a legszebbek egyike: a Pállá lett István érzelmeinek rajzában a *Kesergő szerelem* lebeghetett a szeme előtt: a „könnyes szomorúság” közös jellemzőjük. A táj a rokokóé: a bükkösben az almazöld tisztás, a csermely vize fölé „bozontos bokrok” hajolnak, a lankás hegyoldal komorzöld, a tájkép háttérében Csesznek várának romjai „csökönys göggel meredeznek bele a szelíd szeptemberi kékségbe”. Természetes tehát, hogy Ovidius könyvéből kilép Pán, feltűnnek a meztelen nimfák, a szőrös szatírok, a csintalan najádok és oreádok, akik „úgy világítottak a selymes fűben, mint márványszobrok egy római patrícius repkényes lugasaiban”, azután érkezik Silenus, és kentaur vágat át a mezőn. Majd a költői látomásoknak vége szakad:

„A szőke novícius összecsapta a könyvet. A tisztás üres volt, és a csermely folyása oly halk, mint bűnös gondolat. Az égbolton elernyed ibolyaszínű sóhajok foszlottak szíjjel, a Bakony lankás hegyháta keményen, mélységes zöld

és kék színekben szegélyezték a látóhatárt. . . Az álmatag ifjú nekivágott az erdőnek, sokat taposott útjain indult hazafelé. Puha, szilvaszínű homály settenkedett a fák között.”

Otthon Anna, a kék szemű asszony várja, aki átutazóban állt meg Esztergáron, és az esti sétájukon majd vallatja, miért lett szerzetes. Panaszkodik az asszony, és borong a fiatal szerzetesköltő: mindkettejüket a „fanyar elégedetlenség” tüzei. Egymásért eped a két szerető szív, de a fiatalember nem mer vallani. Amikor pedig félszegen, borongósan megszólal, és beszél lelkének állapotáról, Szenteleky stílusban is követni tudja a XVIII. század végi magyar próza jellemző fordulatait:

„Ó, asszonyom, a Bakony: híves csermelyek, lankás hegyek, nyájas virányok, setétlő erdők. . . ők egyedüli vigasztalóim. Íme, e kis kapun keresztül szoktam elmenekülni borongó fájdalomaim elől, melyek gyakorta úgy követnek, mint az éji árnyékok, s az erdő zöldellő homályában, avagy a rétvirágékes pázsitján feledem bús érzelmeimet, lelkem hangtalan pityergését.”

Miközben az a „bután elszalasztott csók megbánása” és az „erényné felmagasztosult bátortalanság” tusakodott egymással az „álmatag szerzetesben”, az író alliterációkkal ékesíti erről a közlését: „többé nem érkezik ily csábos, csókos alkalom”, tehát „sekély, csendes öröme napjai lesznek”, ezért „keserű kéjjelt minderre, lassan úgy érezte, hogy hótiszta hidegség, zúzmarás nyugalom borítja érzékeny lelkét”.

Ír ily módon mintegy az „érdes valóság” ellenében például az 1920-as Nászéjszaka című novellájában a fülledt testiségről dekadens pompázással, mintha a betűrímes prózamondatok ilyen típusú elbeszéléseinek természetes velejárói lennének. Ebben azt meséli el, hogyan áldozta ártatlanságát az aranszöke királylány a testőrtisztjének esküvője előtt, ilyen módon a távoli vőlegényt, a nagy orrú, morcos királyt már a nász előtt felszarvazza. „Bárcsak már éjfél volna, és bűn és bujaság és boldog bódulat. . .” – így hangzik ez a rím már a bevezetőben, azután Castello Nuovo leírásában folytatódik a gyönyörködtető stílusmaradvány: „nászok, gyászok, farsangok, húsvétok, győzelmi ünnepek”, majd „fodros fondorkodásokról” olvasunk, és „azt találjuk, hogy „puhán, párásan pirkad”. Ebben a lírai világban a szerelmes éjszaka után a királylány, „mikor felébredt, édes, vidám világosság hahotázott” a szobában.

Korban is, felfogásban is az Asszonyjárás az esztergári kúriában cíművel rokon novella az Átkos, csókos éjszaka című. Ebbe is belecsendül az alliteráció: a Tisza-parti faluban a víz partján „túrt szoknyával sulykolnak a fehér lábú porleányok, és delelőkor vékony hangú harangszó himbálódzik a tiszta tavaszi levegőben”. Mária Terézia testőrtisztjének és az „élveteg grófnének” titkos és tilos tragédiába forduló légyottjának a története ez az ugyancsak 1920-as novella – de a nosztalgiké is, amelyek itt élnek a katonatisztben, ki menekülni szeretne a „rút jelenből, az émelygős fanyarságból”, a „fülledt csömörből”, az eltorzult arcú, tüdőbeteg grófnétól. Felhangzik az elvágyódás elégiája ebben a novellában is:

„Barangolni a Tisza partján, éles, nyári napsütésben, vadkacsára lesni a nádasban rézvörös alkonyatkor, szánon utazni Boldogasszony havában, vidám névnapokra, zsíros, muzsikás disznótorra, bársonyos szemű fekete leányka nyúlánk nyakát nézni, szelíd mosolyát lesni, és félszeg, szűzi csókjára vágni. . .”

Történelmi novella a Menekülés című is – Mohácsról beszél 1918-ban! E pályaszakasz csúcsa ez az elbeszélés, egyúttal nem minden célzat nélküli is: egy ország végnapjairól ír egy ország végnapjaiban. Azt beszéli el, hogyan várja Mária királyné Budán a híreket, s azután hogyan menekülnek nyugat felé. A secessziós stílmotantikus itt sem tagadta meg magát: az atmoszféра dekadens érzékelésének itt is helye lesz már az első hangvételben is:

„Csendes, tompa, rózsaszín poros alkony sóhajtozik az ibolyás hegyek mögött, mint fakuló, haldokló dicsőség. Vadludak szálldosnak a napnyugati égbolt puha, ábrándos bársonyán. Kisasszony napja van közelgőben, vecsernyére baktat a nép, a vár tövében erjedt szagú ivóban citeraszó mellett óbégat néhány facér cseh zsoldos, akik lemaradtak a király seregéből, ájtatos harangszó hintázik a szelíd alkonyatban, a parton kikötöttek már a barna orcájú révészek, a szűk utcák zugában, a sötét kapualjak alatt pedig alattomos homály leselkedik, mint titkos fekete bosszú! Érzékeny csendesség, fojtott szavú szorongás, aggodalmas várakozás vibrál a haldokló délutánban.”

Egészen Krúdy Gyula felfogását előlegező módon festi Szenteleky a magyar királyság végnapjait, a fordulat óráit: a várakozás aggodalmas napjai után megérkezik a mohácsi csatavesztés és a király halálának a híre. Negyven évvel azelőtt még „egyik leghatalmasabb és legerősebb országa volt Európának” – mondja kommentárjában a budai várnagy, hogy a menekülésre készülődve egy idegen nemzetiségű kapitány sóhajtsa: „Szegény ország!” A két mondat elhangzása közötti órákban pedig a „felséges asszony ólomfehér arccal, lesütett szemekkel ült lován, mint hideg, halott márványszobor”.

S ha alkony-képpel kezdődött ez a Szenteleky-novella, a hajnal-festménnyel zárul – de az alkony még étellel teli volt, a menekülés hajnala a kiűrtett városra virrad:

„Tiszta, üde hajnal bimbózott a keleti látóhatáron, mint barackszínű tündérló, madarak csicseregtek a rozsdásodó lombokon, kék fátyolos najádok táncoltak a folyó hullámain, a távoli hegyeken még ott felejtődött az éjszaka párás, füstös takarója, a fű harmatos volt, mint elhagyott mátka párnája reggel; a kongó, üres városban árva, sápadt zaj zümmögött, a savanyú szagú ivók ajtaja zárva maradt, a folyópart üres és hallgatag volt, mint régi temető.”

Szenteleky Kornél első pályaszakaszának van két misztikus-fantasztikus novellája is a csoda elemeinek felhasználásával. A kor ilyen irányú érdeklődésének is áldozott, amikor 1918-ban megírta a Találkozás a csendes tegnappal, 1920-ban pedig a Jézus arája című elbeszélését. Az *Éjjél* és a *Kísértethistóriák* című antológiaiak időszakára ez. Az *Éjjél* című kötetet, amely magyar írók misztikus novelláit hozta, Kosztolányi Dezső előszava vezette be. A *Kísértethistóriák* címűt, amely a világirodalomban tallózott, Balázs Béla. Szenteleky Kornél is vallotta tehát Kosztolányival, hogy az „óránk tizenhárom üt”, az élet tele van

rejtelemmel, mert boldogtalan a kor, amelyben a misztikus történetek a „félig-meddig népmesék”. „Ma viharos szellemjárás van az irodalmban. Ami valaha künn volt, az ma bennünk van. Magunkban hordozzuk a kísérteteket.” Szenteleky 1918-as novellájában is ilyen a világ, csak nála a „csendes tegnap” boldog éve járják kísértettáncukat, hiszen a háborús utazás „sirámos és nyomorúságos” kalandja során az utazó fiatalember szülővárosába érkezik, és azal az étellel találkozik, amely a háború kitörése előtt volt, s egy gondok nélküli világ merül fel: mindenki él, mindenki van, ahogyan volt 1914 előtt! A visszatért idő misztikumának és a tegnapok siratásának a novellája ez.

A Jézus arája címűben Mária Imelda nővér egyik ajtatossága végén „felpillantott az Üdvözítő szobrára, de szinte megdermedt a látottaktól és zavartan, kábultan ismét lehajtotta a fejét”. Úgy látta ugyanis, hogy Jézus szobra megmozdult. Káprázat-e vagy csodás kegy Jézus szobrának ez a megmozdulása, hiszen senki más nem látja a kolostorban a csodát, s nem hallja szavait, csak Imelda nővér, aki már „Jézus jegyeseként” gondolkodik. Lelkének átváltozása veszi így kezdetét, az „ijesztő”, a „gyönyörű csoda” bűvöletében, hogy a történet végén eltűnjön társai szeme elől – azok nem tudhatták, „a völgybe zuhant-e, vagy az égbe szállott” apácatestvérük.

Ezzel a „csodával” zárult Szenteleky Kornél munkásságának első szakasza, amely *A Hét* hasábjain került az olvasók szeme elé.

*L.H. 1918
15.11.22.44
Szenteleky Kornél
Káprázat-e vagy csodás kegy Jézus szobrának ez a megmozdulása, hiszen senki más nem látja a kolostorban a csodát, s nem hallja szavait, csak Imelda nővér, aki már „Jézus jegyeseként” gondolkodik. Lelkének átváltozása veszi így kezdetét, az „ijesztő”, a „gyönyörű csoda” bűvöletében, hogy a történet végén eltűnjön társai szeme elől – azok nem tudhatták, „a völgybe zuhant-e, vagy az égbe szállott” apácatestvérük.*

A FÉNY FELGYŰL ÉS ELLOBOG

SZÍNHADI JÁTÉK 14 KÉPBEŒ

Írta:
SZENTELEKY KORNÉL

EMENDOTEKA
MAGYAR KÖNYVTÁR

44.9/14

A VAJDASÁGI ÍRÁS KIADÁSA
SUBOTICA, 1929